

शब्दानां वैचित्र्यम्

• जनार्दन हेगडे

संस्कृतभाषायां स्थितः शब्दराशिः तु अपारः । अपारं शब्दराशिं स्वष्टुम् अपेक्षिता उत्कृष्टा व्यवस्था अपि अस्ति तत्र । तस्मात् एतस्यां भाषायाम् एतावन्तः एव शब्दाः सन्ति, अनया भाषया एतावन्तः एव शब्दाः निर्मातुं शक्याः इत्यादिकं निष्कृष्टतया वक्तुं कोऽपि न शक्नोति । संस्कृतभाषायाः शब्दसम्पत्तिः अनन्तकोटिमिता इत्येतावत् एव वक्तुं शक्यमवयम् ।

एतस्य शब्दवैशाल्यस्य कारणतः विचित्राः शब्दाः, विलक्षणाः प्रयोगाः चापि अत्र सन्ति अनन्ताः । वैचित्र्यं वस्तुतः न भवति शब्दगतम्, अपि तु भवति द्रष्टृगतम् । यादृशः शब्दार्थः द्रष्टा (श्रोत्रा वा) चिन्त्यते तस्मात् नितरां भिन्नः एव अर्थः तस्य पदस्य यदा दृश्यते तदा द्रष्टा (श्रोत्रा वा) आश्चर्यम् अनुभवन् वैचित्र्यं पश्यति तत्र । तादृशाः केचन शब्दाः प्रयोगाः च वाचकानां विनोदाय निरूप्यन्ते एतस्मिन् लेखे ।

आदौ तावत् सामान्याः (लोके आधिक्येन श्रूयमाणाः) केचन शब्दाः निरूप्यन्ते ।

• ‘समाजः’ अस्माभिः ज्ञायते एव । मानवादीनां समूहः ‘समाज’शब्देन उच्यते । किन्तु पशूनां समूहः तु ‘समज’शब्देन निर्दिश्यते । तथा हि अमरकोषः – ‘पशूनां समजः, अन्येषां समाजः’ इति [सूत्रम् – ‘समुदोरजः पशुषु’ (३.३.६९)]

• सभ्य-सभिकयोः अपि भेदः अस्ति । सभायां यः तिष्ठति सः उच्यते ‘सभ्यः’ इति । ‘सभ्यसज्जनसाधवः’ इति अमरः । [सू-सभायां यः (४.४.१०५)] ये द्यूतकाराः भवन्ति ते सभिकशब्देन निर्दिश्यन्ते । सभा द्यूतस्थानम् आश्रयत्वेन यस्य स्यात् सः सभिकः । [सू-‘व्रीह्यादिभ्यश्च’ (५.२.११६)] तथा हि अमरः – ‘सभिकाः द्यूतकारकाः’ इति । अतः ‘अस्यां सभायां बहवः सभिकाः सन्ति’ इति कथनं सभायाः अगौरवाय, भागग्राहिणां निन्दायै च स्यात् ।

• एवमेव स्थला-स्थलीशब्दौ । ‘स्थला’ नाम कृत्रिमा भूमिः । ‘स्थली’ तु अकृत्रिमा भूमिः । ‘जानपद...’ (४.१.४२) इति सूत्रेण ङीप् । स्थलं तु भवति उभयसाधारणम् ।

• एवमेव ग्रन्थस्य विस्तृतं रूपं ‘विस्तर’शब्देन उच्यते । पटादीनां परिणाहः, ‘विस्तार’शब्देन निर्दिश्यते । [सू-‘प्रथमे वावशब्दे’ (३.३.३३)]

• आचार्या नाम सा, या स्वयं व्याख्यात्री भवति । आचार्यस्य पत्नी भवति आचार्यानी । [सू-‘इन्द्रावरण..’ (४.१.४९)]

• या उपाध्यायस्य पत्नी भवति सा ‘उपाध्यायानी’ ‘उपाध्यायी’ वा । [वा

मातुलोपाध्याययोरानुगवा] या उपाध्यायस्य पत्नी न, किन्तु छात्रान् अध्यापयति सा भवति 'उपाध्यायी' ।

■ अग्निसाक्षिकं यस्याः पाणिः गृह्यते सा भार्या 'पाणिगृहीती' इति उच्यते । विना परिणयं यस्याः पाणिः गृह्यते सा 'पाणिगृहीता' भवति (वा - पाणिगृहीती भार्यायाम्)

■ यः आलस्येन हस्ततलेन तुन्दस्य (उदरस्य) परिमार्जनं करोति, किमपि कार्यं न करोति, सः उच्यते 'तुन्दपरिमृजः' इति । 'अलसशिखामणिः' इति तात्पर्यम् । यः केनापि अन्येन कारणेन तुन्दं परिमृजति सः 'तुन्दपरिमार्जः' इति उच्यते । अलसः न अयम् इत्यर्थः । 'आलस्यसुखहरणयोरिति वक्तव्यम्' इति वार्तिकम् । 'तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः' (३.२.५) इति सूत्रेण कः । वार्तिकबलात् आलस्येऽर्थः कः ।

■ चौरेण पुष्पावचयनं यत् क्रियते सा क्रिया उच्यते - 'हस्तप्रचयः' इति । अचौर्येण पुष्पसङ्ग्रहः यः क्रियते सः 'हस्तप्रचायः' इति उच्यते । [सू - 'हस्तादाने चेरस्तेये' (३.३.४०) अस्तेये घञ् भवति इति तात्पर्यम् । अत्र अयमपि विशेषः - भूमौ स्थित्वा हस्तप्रसारणेन पुष्पसङ्ग्रहे सत्येव 'पुष्पप्रचायः' इति उच्यते । यदि च वृक्षादिकम् आरुह्य, भूमौ एव स्थित्वा यष्ट्यादिना आकृष्य वा सङ्गृह्यते सा क्रिया तु 'पुष्पप्रचयः' एव । (अच् अत्र - 'एरच्' इति सूत्रेण) 'पुरुषः फलानां प्रचायं करोति' इति प्रयोगे 'पुरुषः भूमौ स्थित्वा हस्तप्रसारेण फलं सङ्गृह्णाति' इत्यर्थः । 'पुरुषः फलानां प्रचयं करोति' इति प्रयोगे तु 'भूमौ स्थित्वा यष्ट्यादिना फलानि सङ्गृह्णाति' इति, 'वृक्षम् आरुह्य वा फलानि सङ्गृह्णाति' इति वा अर्थः ।

■ यत्र छायाबाहुल्यं द्योतते तत्र नृपुंसकलिङ्गता (तत्पुरुषसमासे) भवति । 'इक्षुच्छायम्' इति उदाहरणम् । इक्षुणां छाया बाहुल्येन यत्र स्यात् तत्रैव अस्य प्रयोगः । बाहुल्याभावे तु नृपुंसकलिङ्गता न । 'इक्षुच्छाया' इति अस्य उदाहरणम् । एवमेव अन्यत्रापि । [सू - छायाबाहुल्ये (२.४.२२)]

इतः परं तादृशान् कांश्चन शब्दान् पश्याम, येषां च दर्शनात् तद्वाच्यस्य अर्थस्य अवगमनं कष्टेन एव भवेत् । सामान्यया ऊहया वयम् अर्थान्तरमेव चिन्तितवन्तः

स्याम ।

१. लालाटिकः - यः सेवकः दूरे स्थित्वा प्रभोः ललाटं पश्यति, न तु कार्ये उपस्थितः भवति सः उच्यते 'लालाटिकः' इति । [सू - 'संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति' (४.४.४६)] तथा हि अमरः - 'लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शी कर्माक्षमश्च यः' इति ।

२. कौक्कुटिकः - शब्ददर्शनात् भासते यत् कुक्कुटपालकः, कुक्कुटस्य कार्यादिकं वा अस्य पदस्य अर्थः स्यात् इति । तादृशः अर्थः नास्ति अस्य पदस्य । 'भिक्षुः' इति अस्य पदस्य अर्थः । 'दाम्भिकः' इत्यपि अर्थः अस्ति अस्य । तथा हि अमरः - 'स्याद्दाम्भिककौक्कुटिको यश्चादूरेतिरेक्षणः' इति । अत्र कुक्कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशो लक्ष्यते । भिक्षुर्हि क्रिमिकीटादयः पादयोः अधः भवेयुः इति भयात् पादविक्षेपपर्याप्तदेशपर्यन्तमेव चक्षुः संयम्य गच्छति ।

३. पारिमुखिकः - 'सेवकः' इति अस्य सामान्यः अर्थः । किन्तु परस्परविरुद्धस्वभावयुतौ सेवकौ अनेन एकेन एव पदेन निर्दिश्यते इति तु विशेषः । 'परि' इत्यस्य वर्जनम्, सर्वतोभावेन स्थितिः इति अर्थद्वयम् । वर्जनार्थकता यदा गृह्यते तदा 'स्वामिनो मुखं वर्जयित्वा यः सेवकः वर्तते सः' इत्यस्य अर्थस्य प्रतीतिः । स्वामिनः मुखं दृष्टं चेत् सः किमपि कार्यम् आदिशेत् इति विचिन्त्य स्वामिनः मुखदर्शनात् आत्मानं यः निवारयति तादृशः सेवकः' इति तात्पर्यम् । यदा च 'सर्वतोभावेन स्थितिः' इति परिशब्दस्य अर्थः तदा 'यतो यतः स्वामिनः मुखं ततस्ततो यो वर्तते सः' इत्यस्य अर्थस्य सिद्धिः । तन्नाम सर्वदा स्वामिनः आदेशस्य पालकः, स्वामिनः अनुयायी इत्यर्थः । एवं च 'स्वामिनः मुखमेव यः निवारयति' इति, 'स्वामिनः आदेशं सर्वदा यः पालयति' इति च अर्थद्वयमपि 'पारिमुखिकः' इति एकस्मात् एव शब्दात् सिद्ध्यति । प्रसङ्गादिकं परिशील्य विवक्षितः अर्थः कः इति अवगन्तव्यं भवति ।

४. समांसमीना - अस्य शब्दस्य श्रवणात्, मांस-

मीनादिपदसन्निधानात् च मांसमीनसम्बद्धः कोऽपि पदार्थः एतत्पदवाच्यः स्यात् इति तर्क्यते । अस्य पदस्य अर्थः तु - 'या धेनुः प्रतिवर्षम् अपत्यं प्रसूते सा' इति । तथा हि अमरः - 'समांसमीना सा यैव प्रतिवर्षं प्रसूयते' इति । 'समां समां विजायते' (५.२.१२) इति सूत्रेण खप्रत्ययः । 'समा' नाम वर्षम् । 'संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत्समाः' इति अमरः । 'समांसमीना' इत्यत्र 'समा'शब्दस्य वर्षार्थकत्वं जानन् एव योग्यं विग्रह-वाक्यं ज्ञातुं वक्तुं च अर्हेत् । तदनभिन्नः तु मांस-मीनादिपदानां सत्तां तत्र पश्यन् अर्थविषये दिग्भ्रान्तिं प्राप्नुयात् ।

५. सौखशायनिकः - 'यः सुखेन शयनं करोति' इत्यर्थः एतस्य पदस्य न सर्वथा । 'सुखेन शयनं कृतं किम् ?' इति यः पृच्छति सः उच्यते - 'सौख-शायनिकः' इति । 'पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यः' इति वार्तिकबलात् ठक् विधीयते । एतादृशाः अन्ये शब्दाः यथा -

- * सौस्नातिकः - 'भवता सुष्ठु स्नातं किम् ?' इति यः पृच्छति सः ।
- * सौखरात्रिकः - 'रात्रिः सुखकरी आसीत् किम् ?' इति यः पृच्छति सः ।
- * सौखदिवसिकः - 'दिवसः सुखकरः आसीत् किम् ?' इति यः पृच्छति सः ।
- * सौखनिद्रिकः - 'निद्रा सुखकरी आसीत् किम् ?' इति यः पृच्छति सः ।

६. हिमेलुः - यः हिमं न सहते सः उच्यते - 'हिमेलुः' इति । 'हिमाच्चेलुः' (वा - ५.२.१२१) इति वार्तिकात् अत्र चेलुप्रत्ययः । हिमेलुः इत्यस्य प्रयोगो यथा - 'अयं हिमेलुः प्रिययोगूढः उष्णालुतां सम्प्रतिपद्यतेऽत्र' इति । एतादृशाः एव (न सहते इत्यर्थे) शीतालुः, उष्णालुः, वातूलः इत्यादयः अपि शब्दाः ज्ञेयाः ।

७. आयश्शुलिकः - 'अयोमयं शुलं यः धरति' इत्यादयः अर्थाः नास्य पदस्य । 'यो मृदुना उपायेन अन्वेष्टव्यान् अर्थान् तीक्ष्णोपायेन अन्विच्छति सः

आयःशुलिकः' इति भाष्यम् । साहसिकाः एतादृश-स्वभाववन्तः भवन्ति । [सू - अयश्शुल-दण्डाजिनाभ्यां ठकठजौ(५.२.७६)]

८. दाण्डाजिनिकः - दण्डम् अजिनं च धृतवान् यति इति नार्थः अस्य । दण्डम् अजिनं च दम्भार्थमपि कैश्चित् सेव्यते इत्यतः लक्षणया 'दाम्भिकः' इति अर्थः अस्य पदस्य । सूत्रं पूर्वम् उक्तम् एव ।

९. उष्णकः - उष्णकारी, उष्णभोजी, उष्णप्रियः इत्यादयः अस्य अर्थाः न । उष्णकः नाम शीघ्रकारी । 'यस्तु अनाशुकर्तव्यान् आशु एव करोति सः उष्णकः उच्यते' इति भाष्यम् । [सू - 'शीतोष्णाभ्यां कारिणि' (५.२.७२)]

१०. शीतकः - अयं शब्दोऽपि उष्णकसदृशः एव । शीतकः नाम अलसः । 'यः आशु कर्तव्यान् अर्थान् चिरेण करोति सः शीतक उच्यते' इति भाष्यम् । 'मन्दस्तुन्दपरिमृज आलस्यः शीतकोऽलसोनुष्णः' इति अमरः । सूत्रं तु पूर्वम् उक्तमेव ।

११. पार्श्वकः - पार्श्वे तिष्ठति इत्यादयः अर्थाः नास्य पदस्य । अनुचितेन अनुजुना वा उपायेन यः कार्यं करोति सः पार्श्वकः इति उच्यते । 'ऋजुपायेन अन्वेष्टव्यान् अर्थान् यः अनुजुना उपायेन अन्विच्छति सः पार्श्वकः' इति भाष्यम् । 'कुसृत्या विभवान्वेषी पार्श्वकः सन्धिजीवकः' इति हेमचन्द्रः । [सू - 'पार्श्वेनान्विच्छति' (५.२.७५)]

१२. तन्त्रकः - तन्त्रं करोति, तन्त्रम् अवलम्बते इत्यादयः अर्थाः अस्य पदस्य न । 'नूतनः (सद्यो-निर्मितः) पटः (वस्त्रं) 'तन्त्रक'शब्देन निर्दिश्यते । [सू - 'तन्त्रादचिरापहते' (५.२.७०)] तन्त्रन्ते तन्तवोऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या तन्त्रं तन्तुवायशलाका । अचिरकालोपहृतस्य इति अचिरकालापहृतः । 'अनाहृतं निष्प्रवाणि तन्त्रकं च नवाम्बरे' इति अमरः ।

१३. ब्राह्मणकः - आपाततः दर्शनात् तु ब्राह्मण-समूहः, ब्राह्मणसम्बन्धी इत्यादिषु कोऽपि अर्थः स्यात् अस्य इति भासते । ब्राह्मणसम्बन्धस्तु न अस्ति अस्य पदस्य । 'आयुधजीविनः ब्राह्मणाः यस्मिन्

देशे स्युः सः देशः 'ब्राह्मणकः' इति उच्यते । [सू - 'ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम्' (५.२.७१)]

१४. परिवेत्ता - परितः स्थितान् सर्वान् विषयान् यः जानाति सः इति अर्थः न एतस्य । ज्ञानार्थकः 'विद' धातुः अपि नात्र । लाभार्थकः विद्धातुः (विद्ल - लाभे, तु.उ.अ) अत्र । ज्येष्ठे अनुदे स्थिते अपि पत्नीपरिग्रहं यः कृतवान् सः उच्यते 'परिवेत्ता' इति । तथा हि अमरः - 'परिवेत्तानुजोऽनुदे ज्येष्ठे दारपरिग्रहात्' इति ।

१५. पात्रेसमितः - भोजनसमये, भोजनपात्रे निहिते एव यः उपस्थितः भवति, न तु कार्यकाले सः उच्यते 'पात्रेसमितः' इति । [सू - 'पात्रे समितादयश्च' (२.१.४८)]

१६. खट्वारूढः - खट्वा नाम मञ्चः । मञ्चे शयानः इति अर्थः न अस्य पदस्य । जाल्मः (असमीक्ष्य-कारी) उच्यते अनेन पदेन । तत्त्वबोधिण्याम् अस्य विवरणम् इत्थं दृश्यते - 'वेदं व्रतानि च समाप्य समावृत्तेन हि स्वखट्वा आरोढव्या । ब्रह्मचर्ये एव भूमिशयनार्होऽपि यः खट्वाम् आरोहति सः जाल्मः । रूढश्चायम् । तेन खट्वाम् आरोहतु, मा वा, निषिद्धानुष्ठानपरः सर्वोऽपि खट्वारूढः इति उच्यते ।' विशेषः नाम समस्तेन पदेन यः अर्थः गम्यते (जाल्मः इत्यर्थः) सः विग्रहवाक्येन (खट्वाम् आरूढः इत्यनेन) न गम्यते ।

१७. पटुपटुः - पटुतमः, पटुषु पटुः, महापटुः इत्यादयः अर्थाः न अस्य पदस्य । 'ईषत्पटुः' इति तात्पर्यार्थः । 'प्रकारे गुणवचनस्य' (८.१.१२) इति सूत्रेण सादृश्ये द्योत्ये द्वित्वम् । 'पटुसदृशः' इति शब्दार्थः ।

१८. आत्तगन्धः - आत्तः नाम गृहीतः । (आ+दा+क्त - दा इत्यस्य तकारः) येन गन्धः गृहीतः, सुगन्धवान् इत्यादयः अर्थाः न अस्य पदस्य । 'आत्तगन्धः' नाम अभिभूतः (तिरस्कृतः) इति अर्थः । गन्धः नाम गर्वः इति अर्थः अत्र । 'गन्धो गन्धक आमोदे समबन्धे लेशगर्वयोः' इति विश्वः । 'आत्तगन्धोऽभिभूतः स्यात्' इति अमरः ।

(आत्तगर्वोऽभिभूतः स्यात् इति पाठान्तरम्) यस्य गर्वः शत्रुभिः गृहीतः, यस्य गर्वः भग्नः सः उच्यते 'आत्तगन्धः' इति । 'पक्षच्छिदा गोत्रभिदात्तगन्धाः...' इति रघुवंशे (१३.७) प्रयोगः । 'नात्तगन्धमवधूय शत्रुभिः...' इति शिशुपालवधे (१४.८४) प्रयोगः । गन्धयुक्तः इत्यपि अर्थः अस्ति इति अभिप्रैति मल्लिनाथः ।

१९. सगन्धः - 'गन्धसहितः' इति अर्थः नास्य पदस्य । 'गन्ध'पदस्य 'सम्बन्धः' इति अर्थः अत्र विवक्षितः । अतः सगन्धः नाम 'सम्बन्धयुक्तः' इति तात्पर्यम् । समानो गन्धो यस्य सः इति विग्रहः । 'सर्वः सगन्धेषु विश्वसिति' इति प्रयोगः शाकुन्तले पञ्चमे अङ्के । 'वामश्चायं नदति मधुरं चातकेन सगन्धः' इति मेघदूते (१.८)

२०. अजगवम् - छागः (अजः) गौः इत्यादीनां सम्बन्धः नास्ति अस्य पदस्य । शिवस्य धनुः 'अजगव'शब्देन उच्यते । द्वित्राः व्युत्पत्तयः अस्य दर्शिताः आमरकोषे (सुधाव्याख्याने) तथा हि -

१. अजेन ब्रह्मणा गम्यते - 'अन्येष्वपि दृश्यते' (वा.३.२.४८) इति डः ।

२. अजं छागं गच्छति यज्ञत्वेन प्रविशति इति वा ।

३. अजगो विष्णुः अस्ति शरत्वेन अस्मिन् 'गाण्डय-भागात् संज्ञायाम्' (५.२.११०) इति वः ।

२१. लवणङ्कारम् - 'लवण'शब्दः (क्षारयुक्तद्रव्य-विशेषवाच्यः) सर्वैः ज्ञायते एव । लवणस्य निर्माणं योजनं वा नार्थः अत्र । इह लवणशब्दस्य स्वाद्वर्थकता । 'लवणङ्कारं भुङ्क्ते' नाम 'अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते' इति अर्थः । 'स्वादुमि णमुल्' (३.८.२६) इति सूत्रेण णमुल् । 'सम्पन्नलवण-शब्दौ स्वादुपर्यायौ' इति कौमुदी ।

२२. विग्रः/विखुः/विखः/विख्यः - एतेषां रूपाणाम् आपाततः दर्शनात् तु अर्थस्य स्पष्टता कापि न भवति । नासिकाहीनः इति शब्दार्थः । 'विगता नासिका यस्य' इति विग्रहे 'प्रादिभ्यो धातुजस्य..' इति वार्तिकेन समासः । 'वेग्रो वक्तव्यः' इति वार्तिकेन गादेशः । ततः 'विग्रः' इति रूपं

सिद्ध्यति । 'खयश्च' इति वार्तिकेन ख्यादेशो 'विष्यः' इत्यपि । 'खुऔ च' इति शाकटायनः । तस्मात् 'विखुः' 'विखः' इति रूपे । एतानि चत्वारि अपि गतनासिकमेव निर्दिशन्ति । 'विग्रस्तु गतनासिके' इति अमरः । 'विग्रो विखुविनासिकः' इति रभसः ।

२३. नगरकाकः - यः स्वार्थसम्पादनासक्तः, पर-वञ्चनानिपुणः भवति सः उच्यते 'नगरकाकः' इति । अथवा नगरस्य काकः कचिदपि अतिष्ठन् सर्वत्र यथा परिभ्रमति तथा अनवस्थितचित्तः कापुरुषः एवम् उच्यते । एवमेव 'नगरवायसः' 'नगरध्वाङ्गः' इत्यादयः अपि । 'तीर्थकाकः' इत्यादयः अपि एतत्सदृशाः एव । यः लुब्धः चपलस्वभावश्च भवति सः 'तीर्थकाकः' इति उच्यते ।

अत्रैव केचन रमणीयाः व्यावहारिकप्रयोगाः अपि उदाहृताः चेत् न भवेत् अनौचित्यम् । ते च केचन -

२४. सतृणम् अति - तृणमपि अपरित्यज्य=साकल्येन खादति । पात्रे परिवर्षितं सकलं भक्षयति इति तात्पर्यम् । तृणसहिततया खादति इति नार्थः । सहशब्दः (स) अत्र अपरिवर्जने वर्तते । न तु तृण-सहभावे । तृणभक्षणे तात्पर्यं नास्ति अत्र ।

२५. संहतपुच्छि - भीतः शुनकः पादयोः मध्ये पुच्छं निवेश्य धावति । तत्र प्रयुज्यते - 'संहतपुच्छि आ धावति' इति । प्रक्रियासर्वस्वे वार्तिकम् - 'संहत-पुच्छयेकपद्माद्व्यपद्यादयः' (सू-५.४.१५६)

२६. सुखसुखेन ददाति / प्रियप्रियेण ददाति - 'अति-प्रियमपि वस्तु अनायासेन ददाति' इत्यर्थः । (कौमुदी) [सू - 'अकुच्छे क्रियसुखयोरन्यतरस्याम्' (८.१.१३)] 'कर्णः सुखसुखेन कवचं कुण्डलं च दत्तवान्' इत्यादीनि वाक्यानि अस्य उदाहरणानि भवितुम् अर्हन्ति ।

२७. सहपांशुकिलः - सह पांशुना किलति (क्रीडति) सह + पांशु + किल + कः (३.१.१३५) । आ बाल्यात् यः सखा स्यात् सः एतेन पदेन निर्दिश्यते । 'सहपांशुकिलः स्नेही वयस्यः' इति त्रिकाण्डकोषः ।

२८. उत्पुच्छयते - पुच्छम् उदस्यति । उत्साहं दर्शयति इत्यर्थः । (पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च - वा) तथा हि प्रयोगः - 'दृष्ट्वैव दूरतो मित्र-मत्रोत्पुच्छयते वटुः' ।

२९. उत्पत्योत्पत्य - आदरः सम्भ्रमातिशयः च यत्र द्योतते तत्र एतत् पदं प्रयुज्यते । तथा हि प्रयोगः - 'उत्पत्योत्पत्य सर्वेऽपि चित्रं द्रष्टुं समागताः' ।

एतादृशाः शब्दाः असङ्गाः सन्ति संस्कृतभाषायाम् । 'पण्डितपुरः' (मूर्खः) 'देवानां प्रियः' (अज्ञः) इत्यादयः शब्दाः अपि एतस्यामेव कोटौ अन्तर्भवन्ति ।

एते सर्वे शब्दाः पूर्वं जनैः प्रयुज्यमानाः आसन् । अतः तेषाम् अर्थः अपि प्रयोक्तृणां श्रोतॄणां च स्फुटः आसीत् । किन्तु अद्यत्वे एतादृशानां पदानां प्रयोगस्य वैरल्यात् एतानि अस्मासु वैचित्र्यबुद्धिं जनयेयुः कदाचित् । अस्मादृशान् मनसि निधाय एव उक्तवान् स्यात् भर्तृहरिः - 'दैवी वागवकीर्णयम् अशक्तेरभिधातुभिः' (वाक्यपदीयम् - १.१५४) इति । संस्कृतज्ञानाम् अस्माकम् अशक्तेः कारणतः कियन्तः शब्दाः दुरवगमाः जाताः स्युः, कियन्तः वा प्रयोगपथात् च्युताः स्युः इति तु भगवान् एव जानाति ।

अवश्यम् अवधीयताम्

सम्भाषणसन्देशस्य वित्तकोषस्य नाम, IFSC Code च परिवृत्तम् अस्ति । (पूर्वं 'कापेरिपन् बेङ्क्' इति नाम आसीत् । इदानीं तस्य नाम 'यूनियन् बेङ्क् आफ् इण्डिया' इति जातम् ।) शुल्कधनस्य प्रेषयितुभिः परिवर्तनमेतत् मनसि स्थापनीयम् ।

A/C No - 520141000016922

A/c Holder - Sambhashana Sandesha

Bank Name - Union Bank of India
Girinagar Branch
Bangalore - 560 085

IFSC Code - UBIN0907464

धनप्रेषणस्य अनन्तरं धनं प्रेषितम् इति सूचना पत्रद्वारा ई-मेलद्वारा वा अविस्मृत्य दातव्या । धनं किसम्बद्धम् इति विवरणमपि प्रेषणीयम् ।

sambhashanasandesha.in

इत्यत्र गत्वा अपि शुल्कं दातुं शक्यम् ।